

DOI: 10.7251/EMC1501025DZ

Datum prijema rada: 14. April, 2015.

Datum prihvatanja rada: 2. juni 2015.

UDK: 331.5.024.5(497.6)

Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije

Godina V • broj I

str. 25-47

KRATKO PRETHODNO SAOPŠTENJE ORIGINALNOG NAUČNOG RADA

ZAPOŠLJAVANJE KAO FAKTOR DRUŠTVENO - EKONOMSKOG RASTA I RAZVOJA I STRATEGIJE POVEĆANJA STOPE ZAPOSLENOSTI U BIH

Miro Džakula, Doktor ekonomskih nauka, Uprava za indirektno oporezivanje BiH - Bana Lazarevića bb - Banja Luka, miro.dzakula@yahoo.com

Bojan Danon, Diplomirani ekonomista, Uprava za indirektno oporezivanje BiH - Bana Lazarevića bb - Banja Luka, danonb@blic.net

Rezime: *Bosna i Hercegovina je suočena sa izuzetno visokom stopom nezaposlenosti od 44% , stoga je smanjenje stope nezaposlenosti, u predstojećem periodu, ključ za povećanje životnog standarda stanovništva i društvenog blagostanja, za šta je potrebno iznaći prave strategije jer povećano zapošljavanje mora ići u korak sa povećanom stopom ekonomskog rasta i razvoja, odnosno povećana zaposlenost mora da stvori veću vrijednost od troškova tog zapošljavanja kako bi se obezbjedio i društveni rast i razvoj.*

Konstrukcija odgovarajućih strategija, podrazumijeva neophodnost razmatranja svih faktora ekonomskog rasta i razvoja i njihove povezanosti sa zaposlenošću kao faktorom, kako bi se ostvario optimalan mix u realizaciji samog rasta i razvoja.

Da bi društvo bilo ekonomski razvijeno, neophodno je da stopa nezaposlenosti bude što niža jer se tako većina uključuje u stvaranje vrijednosti i bogatstva, drugim riječima postoji visok stepen korelacije između niske nezaposlenosti i visokog životnog standarda, tako je stopa nezaposlenosti u Njemačkoj 5% a u Švajcarskoj 3,4%, s druge strane visoka zaposlenost podrazumijeva i pravedniju distribuciju stvorenog bogatstva i manje socijalne razlike i tenzije.

Smanjiti stopu nezaposlenosti nije lak zadatak jer je riječ o stvaranju novih radnih mjesta, što zahtijeva investicije, a pri tome je potrebno i da postoji adekvatna radna snaga da zauzme nova radna mjesta; što znači da se prilikom razvoja strategije zapošljavanja mora voditi računa i o karakteru i kvalifikacijama nezaposlenih, koja slika u BiH nije baš zadovoljavajuća; tako da je za primjenu pojedinih strategija zapošljavanja potrebno uključiti i obrazovni sistem kako bi se izvršile neophodne obuke, odnosno prekvalifikacija i dokvalifikacije nezaposlene radne snage.

Ključne riječi: *Nezaposlenost, BDP, Nadnica, Ljudski kapital, Obrazovanje*

JEL klasifikacione šifre: *R23*

UVOD

Najveći problem za većinu građana Bosne i Hercegovine je kako naći siguran i plaćen posao koji omogućava život dostojan čovjeka. Socijalna slika Bosne i Hercegovine odlikuje se armijom nezaposlenih, ljudi koji su zaposleni na crno kao i onih koji su legalno zaposleni ali nisu primili platu, ponekada, čak i više godina. Posebna je zanimljivost da se na biroima za zapošljavanje nalaze ljudi raznovrsne struke od NK radnika pa sve do doktora nauka, dok u stvarnosti (privredi) postoje deficitni kadrovi i potražnja za strukom određenih profila koje tržište rada nema u dostatnoj ponudi, što ukazuje na to da obrazovni sistem kroz sve svoje stadijume (osnovnoškolsko, srednjoškolsko i visoko obrazovanje) ne kreira kadrove potrebne u stvarnom životu tj. u privredi, a pravi suficit kadrova koji se nagomilavaju na birou, iz čega se zaključuje da je neophodno razviti odgovarajuću strategiju obrazovnog sistema prilagođenu realnim društveno ekonomskim potrebama. Stiče se utisak da u BiH porodice preživljavaju zahvljujući „gasterbajterskim“ doznakama iz inostranstva jer potrošačka korpa daleko nadilazi prihode prosječne porodice u BiH, no tema ovog rada nije da damo odgovor na pitanje kako se preživljava u BiH, već da istaknemo značaj zaposlenosti i ljudskog rada za ekonomski i društveni razvoj, te da napravimo analizu našeg stanja i damo preporuke kako stvari pokrenuti na bolje.

Problem istraživanja ovog rada su pitanja: zašto je u BiH visoka stopa nezaposlenosti, zašto su nadnice u BiH tako niske, kako nezaposlenost utiče na čovjeka, zašto su biro i prepuni nezaposlenih a privredi nedostaju kadrovi?

Područje istraživanja: Ovaj problem istraživanja ćemo posmatrati kao ekonomsko-sociološki problem i odgovore na pojedina pitanja ćemo tražiti u oblasti ekonomskih nauka (posebno makroekonomije) i sociologije.

Cilj istraživanja je da odgovorom na postavljena pitanja objasnimo problem nezaposlenosti u BiH sa ekonomsko – sociološkog aspekta i da na osnovu izvedenih zaključaka damo preporuke za njegovo rješavanje.

Koristeći se **istraživačkim metodama** analitičkog i logičkog zaključivanja, indukcije i dedukcije, u domenu ekonomskih i socioloških nauka, nastojaćemo da dokažemo sljedeće istraživačke hipoteze:

Glavna hipoteza: Ključ visoke nezaposlenosti se nalazi u niskom stepenu privredne aktivnosti odnosno malom bruto domaćem proizvodu.

Sporodna hipoteza 1: Niske nadnice u BiH su direktno povezane sa visokom stopom nezaposlenosti.

Sporodna hipoteza 2: Problem nezaposlenosti vrlo je destruktivan za populaciju uopšte pa tako i za ljude u BiH.

Sporodna hipoteza 3: Problem nezaposlenosti i niske stope privrednog rasta su povezane i sa nedovoljnim kvalitetom sistema obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

1. STOPA ZAPOSLENOSTI I STOPA NEZAPOSLENOSTI

Prije nego što počnemo da govorimo o zaposlenosti i nezaposlenosti daćemo neke osnovne definicije i relacije iz ove makroekonomske problematike.

Radno sposobno stanovništvo – obuhvata sve osobe koje imaju 15 i više godina, podijeljene u dvije glavne kategorije: **radnu snagu** (ekonomski aktivno stanovništvo) i **ekonomski neaktivno stanovništvo**.

Radna snaga (L – labor force) je ukupan broj osoba starosti 15 i više godina koji ili rade ili aktivno traže posao, odnosno radnu snagu čini zbir zaposlenih i nezaposlenih.

Zaposleni (E- employed) – pojedinci starosti od 15 i više godina koji rade

Nezaposleni (U- unemployed) – pojedinci starosti od 15 i više godina koji aktivno traže posao odnosno riječ je o nevoljno nezaposlenima

Neaktivno stanovništvo - Voljno nezaposleni – su pojedinci starosti od 15 i više godina koji ne traže aktivno posao i stoga ne spadaju u kategoriju radne snage niti se vode kao nezaposleni

Formula za radnu snagu je: $L = E + U$

Stopa nezaposlenosti: $(u) = \frac{U}{L} \times 100$

Stopa zaposlenosti radne snage¹: $(e) = \frac{E}{L} \times 100 = \frac{L - U}{L} \times 100 = 100 - (u)$

¹ Često se statistički prati druga stopa zaposlenosti koja se dobija kada se broj zaposlenih podjeli sa ukupnim brojem radno sposobnog stanovništva (e') = $\frac{\text{zaposleni}}{\text{radno sposobno stanovništvo}} \times 100$.

Statistički se, zbog praktičnosti, uglavnom prati stopa nezaposlenosti a stopa zaposlenosti se zatim preračunava, te ćemo i mi u ovom radu govoriti o nezaposlenosti i stopi nezaposlenosti, njenim efektima i načinu kako da se ona smanji.

2. ZAPOSLENOST I DRUŠTVENO EKONOMSKI RAST I RAZVOJ

Visoke stope nezaposlenosti višestruko negativno utiču na društveno ekonomski život u zemlji. Osim što su visoke stope nezaposlenosti loše po one koji ne rade jer je kako ističe Oliver Blanchard (2003, str.29) nezaposlenost povezana sa financijskim i psihičkim patnjama, one utiču negativno i na zaposlene preko efekta slabljenja njihove pregovaračke moći i niže realne nadnice (plate) od one koju bi primali u situaciji kada traženje novog posla nije skopčano sa tolikim poteškoćama.

U nastavku ćemo ilustrovati kako se u makroekonomiji uspostavlja veza između nadnica, cijena, nezaposlenosti i BDP-a.

2.1. Izvođenje relacije za realne nadnice

Nominalna nadnica je funkcija nivoa cijena, stope nezaposlenosti i ostalih faktora odnosno:

$$W = P F(u, z), \text{ gdje su (1)}$$

W – nominalna nadnica

P - nivo tekućih cijena

u – stopa nezaposlenosti

z – ostali faktori (naknada za nezaposlene, minimalna nadnica...)

Nikoga od nas u suštini ne interesuje kolika je nominalna nadnica već nas interesuje kolika je kupovna moć tj. šta možemo kupimo za svoju platu a to nam pokazuje realna nadnica, koja se dobije kada se nominalna nadnica podijeli sa nivoom cijena. Kada obje strane prethodne formule podijelimo sa nivoom cijena (P) dobijamo sledeću relaciju:

$$\frac{W}{P} = F(u, z), \text{ gdje je (2)}$$

$\frac{W}{P}$ - realna nadnica, a ostale varijable imaju ranije navedeno značenje

Dakle, realna nadnica prevashodno je određena stopom nezaposlenosti (u) zatim i ostalim faktorima. Stopa nezaposlenosti i realna nadnica ima ju negativan ko-

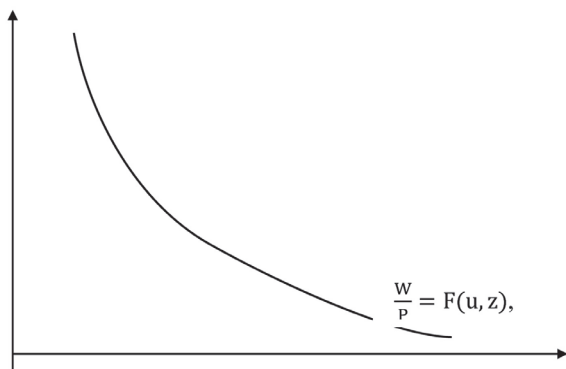
eficijent korelacije odnosno kreću se u suprotnim smjerovima, što je stopa nezaposlenosti viša realna nadnica je manja i obrnuto. Zašto je to tako već smo ranije istakli, kada je stopa nezaposlenosti visoka radnici imaju slabu pregovaračku moć jer je teško naći drugi posao pa su prinuđeni da rade za niske nadnice kako bi opstali. Poslodavci, svakako, iskorištavaju ovu činjenicu i izrabljuju zaposlene oslanjajući se na činjenicu da armija nezaposlenih čeka da zauzme mjesto onog koji je otpušteni ili je samovoljno napustio svoj posao.

Jedina zaštita za nezaposlene je minimalna cijena rada određena kolektivnim ugovorom ali je i ona slaba utjeha jer poslodavci nalaze mnoge načine da dobro naplate ovu minimalnu cijenu rada, pa tako nije rijedak slučaj da se zaposleni rade prekovremeno, vikendom, praznicima i noću naravno neplaćeno odnosno plaćeno već pomenutom minimalnom nadnicom, ako neko od zaposlenih smatra da to nije u redu i da je to previše posla, može slobodno da da otkaz poslodavac će lako naći njegovu zamjenu iz armije nezaposlenih dok će pojedinac koji je dao otkaz teško naći novi posao.

Grub grafički prikaz odnosa realne nadnice i stope nezaposlenosti odnosno formule (2) bio bi sljedeći:

Grafikon 1: Prikaz zavisnosti realne nadnice od stope nezaposlenosti

y-osa realna nadnica W/P

Izvor: mnmeconomics.wordpress.com x-osa – stopa nezaposlenosti (u)

Ostali faktori predstavljeni varijablom (z), koji mogu uticati na realne nadnice su npr. naknade za nezaposlene, ako su visoke naknade za nezaposlene, radnici se lakše odlučuju na neprihvatanje niskih realnih nadnica tj. pojačava im se pregovaračka moć, što rezultira povećanjem realnih nadnica, također, povećanje

minimalnih nadnica utiče i na povećanje ostalih nadnica (plata) što u konačnici rezultira opštim rastom realnih nadnica pri istoj stopi nezaposlenosti.

U Bosni i Hercegovini naknada za nezaposlene kao dio radničkih prava je zanemarljiva a minimalne nadnice su izuzetno niske, stoga niti jedan od ovih faktora ne ojačava pregovaračku moć radnika sa poslodavcima.

Može se konstatovati da u Bosni i Hercegovini vlada visoka stopa nezaposlenosti iz koje proističu i niska cijena rada odnosno niska realna nadnica i sve druge negativnosti koje je prate ,a to su: neplaćeni prekovremeni, noćni i rad vikendom, rad na crno, slaba pregovaračka moć radnika i strah od gubitka posla, loši radni uslovi, nemogućnost nalaženja drugog posla i mijenjanja poslova i slično.

Šta je potrebno poduzeti da bi se smanjila stopa nezaposlenosti i povećale realne nadnice? Odgovor na ovo pitanje daje Okunov zakon.

2.2. Okunov zakon i stopa nezaposlenosti

Prema okunovom zakonu rast zaposlenosti odnosno smanjenje nezaposlenosti neminovno dolazi kao rezultat rasta bruto domaćeg proizvoda iznad normalne stope, i obrnuto pad bruto domaćeg proizvoda ispod normalne (dugoročne) stope rasta dovešće do rasta nezaposlenosti, ili predstavljeno formulom:

$u_t - u_{t-1} = -\beta (g_{yt} - g_y)$, gdje su:

u_t – stopa nezaposlenosti u tekućoj godini (t)

u_{t-1} – stopa nezaposlenosti u prethodnoj godini (t-1)

β – koeficijent koji pokazuje intenzitet uticaja promjene stope rasta domaćeg proizvoda u odnosu na normalnu stopu , na promjenu stope nezaposlenosti

g_{yt} - stopa rasta bruto domaćeg proizvoda u tekućoj godini (t)

g_y - dugoročna – normalna stopa rasta bruto domaćeg proizvoda

Koliko je to povećanje rada tj. smanjenje nezaposlenosti koje nastaje kao posljedica rasta BDP-a mjereno koeficijentom β , razlikuje se od zemlje do zemlje jer je osim rada definisano i ostalim proizvodnim faktorima i uslovima rada u toj zemlji, opšta formula uzročno posljedične veze između nezaposlenosti i BDP-a data je **Okunovim zakonom**, ali za izvođenje praktičnih zaključaka potrebno je dugoročno pratiti kretanje makroekonomskih pokazatelja i modelirati posmatrane veličine za datu zemlju, što u Bosni i Hercegovini nije još uvijek urađeno, tako da zvanično ne znamo koliko iznosi dugoročna (normalna) stopa rasta bruto domaćeg proizvoda a samim tim ne znamo ni koliki je koeficijent β u Bosni i Hercegovini.

U praksi je koeficijent β uvijek manji od jedan što znači da povećanje stope rasta domaćeg proizvoda od 1% dovodi do smanjenja stope nezaposlenosti za manje od 1% , razlog tome je što prilagođavanje zaposlenih nije potpuno sa kretanjem stope BDP-a pa tako u vrijeme rasta preduzeća često plaćaju već zaposlenima prekovremni rad umjesto dodatnog zapošljavanja, dok u lošim vremenima dolazi do tzv. gomilanja rada kako se ne bi ušlo u dodatne troškove obučavanja kada privreda izađe iz recesije a preduzeću budu potrebni kvalifikovani radnici, također određeni zaposlenici su neophodni bez obzira na obim proizvodnje, npr. blagajnik mora raditi bez obzira na prihode koji se ostvaruju i slično.

Na to da koeficijent β bude manji od 1 utiče i činjenica da se prilikom zapošljavanja zapošljavaju i radnici koji su do tada bili van radne snage tj. nisu se vodili kao nezaposleni pa njihovim zapošljavanjem ne dolazi do smanjenja statističke stope nezaposlenosti, također, ohrabreni novim zapošljavanjima u privredi mnogi koji su do tada bili van radne snage i nisu

tražili posao počinju aktivno da ga traže i počinju da se vode kao nezaposleni tj. povećavaju statističku stopu nezaposlenosti².

U SAD koeficijent β iznosi 0,4 što znači da će kod njih povećanje stope rasta BDP-a za 1% iznad dugoročne stope rasta dovesti do smanjenja stope nezaposlenosti za približno 0,4%.

Iako ne možemo u cjelosti primjenjivati Okunov zakon u BiH to ne znači da on ne važi, ono što možemo je izvući neke opšte zaključke na osnovu nama raspoloživih ekonomskih statistika datih u tabeli ispod.

² Drugim riječima ,kako je ponuda rada prociklična, “u fazama privredne ekspanzije pojedinci direktno dobijaju posao, umjesto da se prvo registruju kao nezaposleni. Drugo, firme ponekad zadrže i one zaposlene koji nisu trenutno potrebni, tako da efektivne promjene zaposlenosti mogu biti veće nego što se prikazuje u statističkim publikacijama”. (Majkl Burda i Čarls Viploš, 2001, str.251)

Tabela 1: Stopa rasta BDP-a, stopa nezaposlenosti po LFS-u, administrativna stopa nezaposlenosti i % promjene broja nezaposlenih u BiH od 2008-2017

Godina	Stopa rasta BDP-a	Stopa nezaposlenosti po LFS-u ¹	Administrativna stopa nezaposlenosti	% Promjene broja nezaposlenih
PRORAČUNATE STOPE NA OSNOVU STVARNIH PODATAKA				
2008	4,7	23,4	41,5	-6,3
2009	-3,9	24,1	41,5	2,5
2010	-0,2	27,2	42,6	0,5
2011	1,8	27,6	43,4	2,5
2012	-1,0	28,0	44,2	2,4
PROJEKTOVANE STOPE				
2013	1,1	27,5	44,5	1,7
2014	1,4	27,5	44,1	-0,4
2015	3,5	27,1	43,6	-1,0
2016	4,1	26,4	42,8	-1,6
2017	4,6	25,3	41,8	-1,9

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka preuzetih sa sajta Međunarodnog monetarnog fonda, Direkcije za ekonomsko planiranje BiH i Agencije za statistiku BiH.

Iz navedene tabele podataka za Bosnu i Hercegovinu vidi se da, sa izuzetkom 2011. godine, stope nezaposlenosti prate kretanje stopa rasta bruto domaćeg proizvoda prema pravilima Okunovog zakona, odnosno kada BDP u BiH raste nezaposlenost opada i obrnuto, kako za proračunate tako i za projektovane podatke. Prema projektovanim podacima iz tabele 1, od 2013 do 2017 BDP će bilježiti konstantno sve veće stope rasta što će biti adekvatno praćeno i smanjenjem stope nezaposlenosti, ostaje samo da vidimo da li će se i stvarnost poklopiti sa projekcijama.

Dakle možemo zaključiti da bez obzira na tehničko – tehnološki progres i činjenicu da je udio kapitala u proizvodnoj funkciji od izuzetnog značaja, i danas ubrzan rast i razvoj podrazumijeva rast zaposlenosti i ne može se postići povećanje proizvodnje bez dodatnih radnih časova, a to potvrđuje i Okunov zakon prema kome visok rast BDP-a povlači smanjenje nezaposlenosti i obrnuto, ako pad nezaposlenosti nastaje kao posljedica rasta BDP-a to znači da je primarni zadatak političke ekonomije i aktuelnih vlasti u Bosni i Hercegovini da se povećaju stope rasta kako bi došlo do smanjenja stope nezaposlenosti i povećanja životnog standarda.

2.3. Stope nezaposlenosti inflatorne razine

Ponekada visoke stope zaposlenosti odnosno niske stope nezaposlenosti mogu imati negativne efekte po privredu jer mogu prouzrokovati inflaciju, stope nezaposlenosti koje mogu imati ovaj inflatorni karakter su 4% i niže tako da je Bosna i Hercegovina jako udaljena od opasnosti da smanjenje nezaposlenosti proizvede inflatorni efekat.

3. SOCIJALNI ASPEKTI NEZAPOSLENOSTI

Teško je riječima dovoljno iskazati značaj koji posao ima za život čovjeka, u konačnici najveći dio svoga života provodimo na radu i u pripremama za rad. Iako ljudi često teže da rade manje a često i izbjegavaju rad, ostaje činjenica da rad za čovjeka nije samo napor već i smisao života. Bitnost rada za čovjeka opisuje i Antoni Gidens (2001, str. 202): “U radu postoji nešto više od napora i teškoća, jer se ljudi ne bi inače osjećali tako izgubljeni i dezorjentisani kad izgube posao. Kako biste se osjećali na pomisao da nikad nećete naći posao? U modernim društvima biti zaposlen važno je za čovjekovo samopoštovanje. Čak i kad nam je rad dosadan i težak, on redovno postaje sastavni element u našem psihološkom sklopu i dio ciklusa naših dnevnih aktivnosti.”

Rad- posao čovjeku obezbjeđuje sljedeće:

1. Novac – svi mi radimo za novac i živimo od novca koji zaradimo
2. Sticanje znanja i vještina – i najrutinskiji posao omogućuje nam sticanje određenih vještina
3. Socijalizaciju – kada radimo najčešće postajemo dio šireg radnog kolektiva gdje dolazimo
4. u kontakt sa radnim kolegama, šefovima, strankama i slično, čime nalazimo svoje mjesto pripadanja u društvu i stičemo socijalne vještine
5. Raspored vremena – radno vrijeme ispunjava veliki dio radnog dana, tako da zaposleni
6. imaju jasnu viziju šta žele da učine sa preostalim vremenom, da li žele da ga posvete porodici, dodatnim poslovima, hobiju ili druženju sa prijateljima, dok oni nezaposleni imajući previše slobodnog vremena često postaju apatični i ne znaju šta da čine sa tolikim praznim prostorom u vremenu i na kraju ne postižu ništa.
7. Lični identitet – rad se obično cijeni i zato što razvija osjećanje stabilnog društvenog

identiteta. Za muškarce naročito, samopoštovanje se često povezuje sa njihovim ekonomskim doprinosom domaćinstvu. (Gidens, 2001, str.202)

Dakle, zaključujemo da je rad odnosno zaposlenje, ključno za čovjekov fizički opstanak i psihičko zdravlje, čovjek koji radi se osjeća svrsishodno i poima sebe dijelom-karikom društva što u konačnici čini da se on osjeća dobro odnosno u blagostanju. Što je posao koji se obavlja bolje usklađen sa psiho – fizičkim karakteristikama pojedinca, i što je bolje plaćen, to je njegovo blagostanje veće.

Mi smatramo da je obaveza jedne države da omogući da se blagostanje stanovništva povećava kroz rad, odnosno da omogući svima da steknu i primjenjuju u radu vještine koje im odgovaraju, također je obaveza države da što više teži ka ispunjenju radničkog prava koje glasi „svako ima pravo na rad“ i u konačnici obaveza države je da podiže životni standard stanovništva što povlači povećanje realnih nadnica, penzija i socijalnih naknada.

4. LJUDSKI KAPITAL-PRIČA O ZNANJU I OBRAZOVANJU

Zašto je mnogima kod nas tako teško da nađu posao? Jedan od razloga je taj što se malo poslova nudi a drugi je taj što tržište traži određene profile znanja, koje većina nezaposlenih nemaju, odnosno postoji jaz između onog što nezaposleni nude i onoga što je privredi potrebno. Ako pogledate male oglase vidjećete da postoji velika tražnja za pekarima ali malo je onih koji to znaju ili su voljni da to rade, također, postoji konstantna potražnja za stručnjacima iz oblasti informacionih tehnologija i oni ne čekaju dugo na zaposlenje, ali teško je završiti elektro-tehnički fakultet, s druge strane biro i za zapošljavanje su preplavljeni diplomiranim pravnicima i ekonomistima, a i dalje se najviše ljudi u BiH upisuje upravo na pravni i ekonomski fakultet, pojava mnogih privatnih ustanova visokoškolskog obrazovanja datu sliku još više produbljuje i dobijamo jednu paradoksalnu situaciju da naizgled imamo puno kadrova koji ne mogu da se zaposle dok privredi nedostaju stručnjaci ? Zašto se BiH nalazi u ovako teškoj situaciji pokušaćemo da objasnimo u nastavku teksta.

4.1. Sistem obrazovanja i ljudski kapital

Sistem obrazovanja je sistem strukturiran za pružanje formalnog obrazovanje, koje se pojavljuje u školskim institucijama osnovnog, srednjeg i univerzitetskog obrazovanja, koje je propisano pravnim aktima i vodi ka certifikaciji. Jednostavnije rečeno, radi se o unaprijed predviđenom planu i programu kojim se stiču znanja i vještine. (www.mostarski.net,2013)

U mnogim zemljama formalno obrazovni sistem je podržan od strane države i država njime upravlja, ali ,također, država omogućava i potvrđuje validnost

privatnih obrazovnih sistema koji rade i prenose znanja prema unaprijed definisanim pravilima. (www.iserbia.rs, 2011)

U Bosni i Hercegovini posebno zadnjih godina pojavio se veliki broj privatnih srednjoškolskih i visokoškolskih ustanova, tako da kadrove različitih struka produkuju i državni i privatni sektor, čime se povećava broj stanovnika sa diplomama srednješškolskog a posebno visoko školskog obrazovanja. Ako u Bosni i Hercegovini ima toliko obrazovanih ljudi, zašto onda to ne možemo da pretočimo u rast bruto domaćeg proizvoda i životnog standarda? Kao pitanje nam se nameće koliki su dometi rada kao faktora proizvodnje i da li on može kao faktor uticati na rast BDP-a i produktivnost? Odgovor je može ali ne običan rad već ljudski kapital.

Ljudski kapital (human capital) je fond tehničkog znanja i vještina utjelovljen u u radnoj snazi neke zemlje, a koji je rezultat ulaganja u formalno obrazovanje i usavršavanje na poslu. (Paul A. Samuelson i William D. Nordhaus, 2011, str.663.)

Samo rad koji ima karakteristike potrebnih kvalifikacija tj. korisnih i vrijednih vještina i znanja odnosno „ljudski kapital“, može uz postojeće ostale faktore proizvodnje da poveća nivo produktivnosti i omogući rast BDP-a, smanjenje nezaposlenosti i povećanje realnih nadnica.

Ova činjenica je u ekonomiji dovela i do proširenja agregatne proizvodne funkcije koja glasi:

$Y = A F(K, K^G, R, L, H)$, gdje su: (Samuelson i Nordhaus, 2011, str.502)

Y- proizvodnja

A – nivo tehnologije u privredi

K – nivo kapitala-opreme

K^G - stok javnog kapitala - infrastruktura

R – prirodni resursi

L – časovi rada

H – ljudski kapital

Vidimo da se pored ostalih resursa u proizvodnoj funkciji pravi jasna razlika između časova uloženog rada (L) i kvalifikacija odnosno znanja i sposobnosti – ljudskog kapitala (H) kojim taj rad raspolaže, pa stoga možemo konstatovati

da što je nivo ljudskog kapitala (H) veći to će i proizvodnja za isti broj uložениh časova rada (L) biti veća.

Svrha sistema obrazovanja je, između ostalog, i da stvori adekvatan ljudski kapital kako bi se omogućio privredni rast i razvoj i u konačnici poboljšanje životnog standarda stanovništva.

Da li naš sistem obrazovanja ispunjava sve svoje funkcije, odgovor je, na žalost ne i zato mi u BiH imamo puno radne snage različitih kvalifikacija ali oskudjevamo nepohodnim ljudskim kapitalom odnosno znanjem.

Stvaranje ljudskog kapitala je stvar kako pojedinca tako i društva jer se ljudski kapital odnosi na količinu korisnih i vrijednih vještina i znanja akumuliranih u procesu odgoja i obrazovanja pojedinca. Pojedinaac je taj koji ulaže sredstva i vrijeme za sticanje određenih znanja i vještina kako bi se oblikovao u određeni profil ljudskog kapitala, a društvo je to koje treba pojedince da usmjeri u sticanje u praksi primjenljivih i traženih - adekvatnih znanja i vještina, čime se omogućuje da pojedinac postane traženi ljudski kapital. Dakle, društvo preko sistema obrazovanja, treba da stimuliše produkciju kadrova koji su mu potrebni a da umanjí produkciju viška kadra, također, potrebno je izvršiti veće investicije kako bi se podigao kvalitet obrazovanja odnosno kvalitet ljudskog kapitala koje proizvodi obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini jer kako ističu Burda i Viploš (2001, str.365) mnogo je empirijskih nalaza koji potvrđuju da postoji direktna veza između nivoa obrazovanja jedne populacije-njenog ljudskog kapitala (znanja)- i stope privrednog rasta i blagostanja u nekoj zemlji.

Najnovija istraživanja pokazuju da nije za rast i razvoj ključ povećanje prosječnog broja godina edukacije stanovništva već ulaganje u kvalitet te edukacije.(Gabrile H.Sahlgren, 2014) Čini se da smo mi u Bosni i Hercegovini utrošili značajna sredstva i idalje investiramo u stvaranje kvantiteta – časova rada odnosno (L) komponente proizvodne funkcije dok je ono što nam nedostaje kvalitet to jest komponenta (H).

Primjera nebitnosti stvaranja velike količine „stručnjaka“ bez znanja je beskonačno mnogo, jer šta vam vrijedi 100 sertifikovanih pekara ako niti jedan od njih ne umije da zamjesi kifle, vrijednije je imati jednog pekara koji zna da napravi kifle, bar će neko da se najede, šta vam vrijedi 1000 inspektora ako nemaju znanja da otkriju poresku prevaru, vrijedniji je jedan ekspert koji će to znati.

Sve ovo nam govori da je došlo vrijeme da se napravi jedna istinska i dalekosežna reforma sistema obrazovanja kako bi smo dobili sistem koji će proizvoditi kvalitetan kadar u obimu usklađenom sa stvarnim potrebama privrede i društva. Kako bi reforma obrazovanja bila suštinska a ne formalna neophodno je povećati budžetska izdvajanja i iznaći dodatna (kreditna) sredstva za investicije u razvoj obrazovanja jer se jedino na taj način dugoročno može povećati nivo ljudskog kapitala koji će zatim doprinijeti povećanju: stopa rast BDP-a, dohodaka i životnog standarda stanovništva.

„Obrazovanje kao proces sticanja znanja i obrazovanost kao rezultat toga procesa, postali su jedan od ključnih elemenata u strategijama razvoja mnogih zemalja.“ (Danilo Ž. Marković, 1999, str.427)

Ono što mi kao društvo u Bosni i Hercegovini nismo smjeli da zaboravimo je da se važnost ljudskih resursa nipošto ne smije podcjenivati jer se većina ostalih proizvodnih faktora može kupiti na tržištu dok se većina rada uzgaja kod kuće. (Samuelson i Nordhaus, 2011, str. 527)

5. STRATEGIJE ZA POVEĆANJE STOPE RASTA BDP-A U BIH I SMANJENJE STOPE NEZAPOSLENOSTI

Kako bi se postiglo povećanje BDP-a i posljedično smanjenje stope nezaposlenosti u BiH neophodno je poduzeti istovremeno odgovarajući miks strategija koje bi se planski, dakle postupno i koordinisano provodile. Ove strategije trebaju da budu implementirane u okviru dva procesa koji se trebaju istovremeno odvijati a to su:

1. reforma sistema obrazovanja i
2. pokretanje privrede

5.1. Reforma sistema obrazovanja

U sistemu obrazovanja potrebno je izvršiti reformu kako bi se proizveo kvalitetan kadar odnosno ljudski kapital sa znanjima i vještinama potrebnim današnjoj privredi. Koje bi strateški plan konkretno trebalo preduzeti da bi se unaprijedio sistem obrazovanja u oblasti osnovnoškolskog, srednjoškolskog i fakultetskog obrazovanja, odgovor može dati samo temeljna studija koju bi trebalo hitno provesti, a mi ćemo dati samo skraćeni primjer jednog strateškog plana za koji smatramo da bi značajno unaprijedio naš obrazovni sistem u suštinskom i funkcionalnom smislu. Jedan strateški plan za reformu sistema obrazovanja mogao bi imati sljedeće elemente:

Izjava o viziji ili gdje želimo da budemo: Bosna i Hercegovina ima kvalitetan i proaktivan sistem obrazovanja na svim nivoima, koji stvara ljudski kapital sposoban da osigura povećanje stope rasta BDP-a a posljedično i plata i životnog standarda stanovništva.

Ova vizija se može postići putem sljedećih strateških ciljeva:

1. Strateški cilj proširenje obaveznog obrazovanja
2. Strateški cilj povećanja kvaliteta sadržaja u fomalnom obrazovanju
3. Strateški cilj pojeftinjenja obrazovanja za stanovništvo i društvo u cjelini
4. Strateški cilj povećanja kontrole kvaliteta
5. Strateški cilj povezivanje sa privredom

Realizacija strateških ciljeva podrazumijeva odabir odgovarajućih strategija a zatim i strateških aktivnosti odnosno taktika koje se imaju provoditi na terenu kao dio akcionog plana. U nastavku navodimo primjere strategija za ostvarenje navedenih strateških ciljeva.

Strateški cilj **proširenje obaveznog obrazovanja** se može realizovati putem sljedeće strategije:

1. *Uvođenja obaveznog srednjoškolsko ili strukovnog-zanastskog obrzovanja* - ovi me bismo postigli povećanje opšteg nivoa obrazovanja stanovništva u Bosni i Hercegovini

Strateški cilj **povećanja kvaliteta sadržaja u fomalnom obrazovanju** se može realizovati putem strategije:

1. *Reformisanja sadržaja knjiga u osnovnoškolskom, srednjoškolskom i visokom obrazovanju uz stabilisanje vremena njihovog važenja* – Smatramo da je potrebno da se osavremeni sadržaju učiva u BiH, sa insistiranjem na kvalitetu a ne na kvantitetu sadržaja da se ne bi ostvarivao efekat da zbog silne količine nevažnih informacija učenici ne nauče suštinu, tj. figurativno rečeno, da ne dolazimo u situaciju da se od drveća ne vidi šuma. Ako su udžbenici dobro osmišljeni i kvalitetnog sadržaja oni se neće morati tako često mjenjati i dopunjavati, kao što je to do sada bio slučaj.
2. *Povećanja učesća prakse u obrazovnom sistemu* – ovo se odnosi prije svega na srednje strukovne škole i na fakultete, jer je poželjno da učenici i studenti što ranije dolaze u dodir sa praksom kako bi shvatili vezu između teorije i prakse i tako se pripremili za budući rad. U zapadnim zemljama mnogi učenici i studenti već tokom svog obrazovanja bivaju vrbovani od strane firmi gdje su se pokazali kao

kvalitetan kadar tokom prakse. Za implementaciju ove tačke je potrebno da se sistem obrazovanja bolje uveže sa privrednim sistemom i ugovori praksu za svoje učenike odnosno studente kod odgovarajućih privrednih subjekata.

Strateški cilj **pojeftinjenja obrazovanja za stanovništvo i društvo u cjelini** se može realizovati putem strategije:

1. *Obezbjedivanja mogućnosti prenosa udžbenika sa generacije na generaciju* – Jednu knjigu može koristiti najmanje 4 generacije učenika, tako da je naš prijedlog da škole na početku godine učenicima daju knjige koji bi ih vraćali na kraju godine uz plaćanje do $\frac{1}{4}$ vrijednosti za amortizaciju onoga što su pohabali. Ovaj sistem prenošenja udžbenika uspješno funkcioniše u Češkoj Republici, no za njegovu implementaciju potrebno je imati stabilan plan i program u obrazovanju kako se ne bi svake godine štampala izmjenjena izdanja udžbenika. Uvođenjem strategije prenošenja udžbenika sa generacije na generaciju ostvarile bi se značajne uštede u budžetu porodica na početku školske godine, kao i društvene uštede u resursima, koji se ne bi trošili toliko za štampanje jednih te istih knjiga već bi se mogli preusmjeriti u proizvodnju nečeg drugog.

Strateški cilj **povećanja kontrole kvaliteta u sistemu obrazovanju** se može realizovati putem strategija:

1. *Postrožavanja kriterijuma za sticanje viših zvanja iz oblasti nauke kao što su magistri i doktori*. Danas imamo u BiH više magistara i doktora nego što je bivša SFRJ imala na cijeloj svojoj teritoriji, a pri tom ti magistri i doktori nisu ljudski kapital - nemaju stvarno znanje jer da ga imaju toliko ih je da bi trebali o čas posla da pokrenu BiH privredu
2. *Povećavanja značaja inspekcije i kontrole kvaliteta u obrazovnim institucijama*, pod ovim podrazumijevamo kontrolu zaposlenih, kontrolu procesa i kontrolu proizvedenih kadrova (učenika i studenata) i objavljivanje rezultata tih testiranja kako bi se rad istih učinio transparentnim.

Strateški cilj **povezivanje sa privredom** se može realizovati putem strategija:

1. *Povećanja učesća prakse u obrazovnom sistemu* – ova strategija je opisana kod cilja **povećanja kvaliteta sadržaja u fomalnom obrazovanju** kao zajednička strategija za oba ova cilja
2. *Usaglašavanja broja upisnika u srednje škole i na fakultete srazmjerno potrebnama privrede* - na ovaj način može se izbjeći akumulacija kadrova koji se po završenom stepenu formalnog obrazovanja nemaju gdje zaposliti

5.1.2. Akcioni plan

Nakon što je završen strateški plan, potrebno je pristupiti izradi akcionog plana čijom se primjenom strateški plan ima provesti u praksi.

Akcioni plan sadrži listu akcionih koraka (strateških aktivnosti ili taktika) navedenih hronološkim redoslijedom uključujući podatke o odgovornoj osobi, datumu početka i završetka, potrebnim resursima i druge. Pravovremeno realizovani akcioni koraci-taktike treba da dovedu do izvršenja strateškog plana. Jasno definisani i precizno određeni akcioni koraci od suštinske su važnosti za uspješnu egzekuciju, jer se mora tačno znati i sporazumjeti o tome šta, ko, čime, kada i kako treba raditi. U nastavku dajemo jedan prikaz forme akcionog plana.

Tabela 2 : Prikaz forme akcionog plana

Naziv strategije (strateškog plana) koji se implementira: _____

Ime i prezime odgovorne osobe za akcioni plan: _____

Tabela akcionih koraka-taktika koje treba provesti

Akcioni korak-taktika	Odgovorna osoba	Potrebni resursi				Datum početka	Datum završetka	Mjere za praćenje postignutih rezultata	Napomene
		Ljudi	Finansije	Oprema	Informacije				

Izvor: Džakula i Danon, 2013, str.15

Pored sve važnosti strateškog planiranja, kod nas je običaj da se strateški planovi rade proforme i ostaju mrtvo slovo na papiru, odnosno nakon što se napišu ne dolazi do kreiranja i provođenja akcionog plana i više se niko na njih ne osvrće niti se njima upravlja, i sve dok situacija bude takva obrazovni sistem i privreda će se razvijati ad hoc odnosno nekontrolisano i sa suboptimalnim rezultatima. (Miro Džakula i Bojan Danon, 2013, str. 15)

Iako je najveći dio zaposlenih završio svoje formalno (sistemsko) obrazovanje postoje i oni koji se još školuju. Unaprijeđenjem našeg obrazovnog sistema postigli bismo da postojeći zaposlenici nakon edukacije budu još bolji a da novi zaposle-

nici oblikovani kroz reformisani sistem obrazovanja budu pravi ljudski kapital i zamajac privrednog rasta i razvoja BiH.

5.2. Smjernice za pokretanje privrede

Ako zamislimo situaciju u kojoj bismo sve postojeće zaposlenike zamjenili novima koji bi bili stručniji sa više znanja i vještina, lako možemo da vidimo privredu kako raste i razvija se a sa njom rastu i plate i životni standard, međutim, u praksi ovo nije izvedivo te je osim reformisanja sistema obrazovanja neophodno stimulisati i rast privredne aktivnosti kako bi došlo do zapošljavanja novih – stručnijih kadrova.

U ovom radu nećemo razvijati strateški plan za pokretanje privrede u BiH jer je riječ o vrlo zahtjevnom poslu koji zahtjeva koordinaciju velikog broja ljudi i timova iz mnoštva institucija, ali ćemo dati neke korisne smjernice i savjete kako država može stimulisati povećanje privrednih aktivnosti.

5.2.1. Mjere kojima država može stimulisati pojedine privredne oblasti (sektore, grane...)

Neophodno je da se država više angažuje na pomaganju i usmjeravanju privrede kako na entitetskom tako i na državnom nivou. Razvoj i aktivnosti u pojedinim granama i privredi u cjelini, treba da se odvijaju prema strateškim planovima sačinjenim na entitetskom nivou i koordinisanim na nivou BiH. Uloga države treba da se ključno reflektuje kroz omogućavanje postizanja postavljenih strateških ciljeva, odnosno država treba da omogući i podstakne razvoj realnog sektora posebno njegovih strateških dijelova, da omogući korištenje komparativnih prednosti u poljoprivredi i organskoj proizvodnji hrane, zatim da podršku turizmu i izvozno perspektivnim granama. Osim toga, država mora raditi na stvaranju povoljnije poslovne klime da bi se privukao svjež strani kapital i u tu svrhu neophodno je voditi stimulativnu fiskalnu politiku, koja neće gušiti privredu, ali pri tome i održati budžetsku ravnotežu odnosno fiskalnu stabilnost.

Država na mnoge načine može pomoći razvoj privrede a njoj stoje na raspolaganju neke od sljedećih mjera:

1. Osnivanje državnih preduzeća u nekoj oblasti
2. Direktno subvencionisanje
3. Izgradnja neophodne infrastrukture
4. Izgradnja povoljnije poslovne klime
5. Opraštanje poreskih dugova
6. Vođenje stimulativne fiskalne politike

7. Donošenje i promjena odgovarajućih zakona
8. Protekcija domaće proizvodnje putem uvoznih dažbina

Da bi se moglo konkretnije govoriti o paketu mjera koji će se poduzeti u cilju oživljenja i napretka pojedinih dijelova privrede, moraju se: najprije na entitet-skom nivou razviti i na nivou BiH koordinisati pojedinačne strategije za svaki privredni sektor i svaku granu privrede, zatim koordinisati strateški planovi na nivou sektora i na kraju izraditi odgovarajući akcioni planovi kako bi se strateške aktivnosti mogle realno provoditi.

ZAKLJUČAK

Na početku ovog rada smo istakli da je problem zaposlenosti ključan faktor kvaliteta života za većinu građana u BiH i opisali teško stanje na tržištu rada, koje se ogleda u činjenici da pored ogromnog broja nezaposlenih privredi nedostaju pojedini kadrovi.

Konstatovali smo da osim što postoji velika nezaposlenost u BiH i oni koji rade imaju mala primanja, odnosno niske realne nadnice, za koje smo upotrebom ekonomskih zakona pokazali da su upravo posljedica visoke stope nezaposlenosti

jer važi relacija $\frac{W}{P} = F(u, z)$, gdje su W – nominalna nadnica, P - nivo tekućih cijena, u – stopa nezaposlenosti i z – ostali faktori (naknada za nezaposlene, minimalna nadnica...) čime smo potvrdili **sporednu hipotezu 1**: „Niske nadnice u BiH su direktno povezane sa visokom stopom nezaposlenosti.“ Osim što smo potvrdili sporednu hipotezu 1 ustanovili smo i da ostali faktori (kao što su visina minimalne nadnice i naknade za nezaposlene) apstrahovani u varijabli (z), koji utiču na visinu realnih nadnica imaju negativivne karakteristike u BiH i doprinose niskim realnim nadnicama.

Razlog zbog kojeg visoka stopa nezaposlenosti dovodi do niskih realnih nadnica odnosno plata je taj što u uslovima nezaposlenosti radnici imaju slabu pregovaračku moć i strahuju od gubitka posla jer se drugi posao teško nalazi, dok poslodavac iz armije nezaposlenih lako nađe novog radnika, što je posebno izraženo u zemljama u razvoju, gdje je plaćanje naknade za nezaposlene zanemarljivo, a kakva je i Bosna i Hercegovina.

U potrazi za odgovorom na pitanje kako smanjiti stopu nezaposlenosti u BiH postavili smo kao **glavnu hipotezu** tvrdnju: „Ključ visoke nezaposlenosti se na-

lazi u niskom stepenu privredne aktivnosti odnosno malom bruto domaćem proizvodu.“, koju smo zatim i potvrdili oslanjajući se na Okunov zakon, prema kome rast zaposlenosti odnosno smanjenje nezaposlenosti neminovno dolazi kao rezultat rasta bruto domaćeg proizvoda iznad normalne stope, i konstataciju njegovog načelnog važenja u BiH na osnovu podataka za stope rasta BDP-a i stope nezaposlenosti datih u Tabeli 1.

Na ovaj način smo postavili kao primarni zadatak političke ekonomije i aktuelnih vlasti u Bosni i Hercegovini da se povećaju stope rasta kako bi došlo do smanjenja stope nezaposlenosti i povećanja životnog standarda.

Koliko je u životu čovjeka bitan rad tj. posao utvrdili smo kroz obrazlaganje socioloških aspekata nezaposlenosti gdje smo zaključili da je rad odnosno zaposlenje, ključno za čovjekov fizički opstanak i psihičko zdravlje, te da se čovjek koji radi osjeća svrsishodno i poima sebe dijelom-karikom društva što u konačnici čini da se on osjeća dobro odnosno u blagostanju, čime smo potvrdili našu **sporednu hipotezu 2**: „Problem nezaposlenosti vrlo je destruktivan za populaciju uopšte pa tako i za ljude u BiH.“

Također smo izrazili stav da je obaveza jedne države da omogući da se blagostanje stanovništva povećava kroz ostvarenje radničkog prava koje glasi „svako ima pravo na rad“ i u konačnici da je obaveza države da podiže životni standard stanovništva što povlači povećanje realnih nadnica, penzija i socijalnih naknada.

Potaknuti stanjem na tržištu rada u BiH gdje vlada paradoksalna situacija gdje imamo mnoštvo nezaposlenih kadrova dok privredi nedostaju stručnjaci, postavili smo **sporednu hipotezu 3**: „Problem nezaposlenosti i niske stope privrednog rasta su povezane i sa nedovoljnim kvalitetom sistema obrazovanja u Bosni i Hercegovini.“ Potražili smo ekonomsko objašnjenje za ovu pojavu i došli do zaključka da privreda traži kao faktor proizvodnje „ljudski kapital“ (H) odnosno rad koji ima karakteristike potrebnih kvalifikacija (korisnih i vrijednih vještina i znanja) a ne običan rad (L), što je iskazano i u klasičnoj ekonomskoj formuli za agregatnu proizvodnu funkciju $Y = A F(K, K^G, R, L, H)$, gdje se pravi jasna distinkcija između ova dva faktora tj. ljudskog kapital (H) i časova rada (L), pri čemu samo povećanje ljudskog kapitala (H) može uz postojeće ostale faktore proizvodnje da poveća nivo produktivnosti i omogući rast BDP-a, smanjenje nezaposlenosti i povećanje realnih nadnica. Kako je iz sociologije potvrđeno da je formalni sistem obrazovanja prevashodno zadužen za produkciju kadrova odnosno ljudskog kapitala, možemo zaključiti, da smo upotrebom makroekonomske

formule za agregatnu proizvodnu funkciju koja ističe značaj ljudskog kapitala kao proizvodnog faktora u spoju sa činjenicom da su u BiH biro i prepuni nezaposlenih a da privredi nedostaje kadar, potvrdili **sporednu hipotezu 3**: „Problem nezaposlenosti i niske stope privrednog rasta su povezane i sa nedovoljnim kvalitetom sistema obrazovanja u Bosni i Hercegovini.“

Potvrđujući sporednu hipotezu 3, dalje smo zaključili da naš sistem obrazovanja nije adekvatan za potrebe privrede i društva i da zato imamo puno radne snage različitih kvalifikacija, ali oskudjevamo nepohodnim ljudskim kapitalom odnosno znanjem, i tako iskazali potrebu za reformom obrazovnog sistema.

U zadnjem dijelu rada, oslanjajući se na izvedene zaključke odnosno potvrđene hipoteze, dajemo preporuku za povećanje stopa rasta BDP-a i posljedično smanjenje stope nezaposlenosti.

Pošto Okunov zakon kaže da se povećanje stope zaposlenosti može postići samo putem rasta BDP-a a proizvodna funkcija pokazuje da je u BiH za rast neophodno povećati „ljudski kapital“ smatramo da je za povećanje stope rasta BDP-a i posljedično smanjenje nezaposlenosti, neophodno primjeniti strategijski miks u okviru dva procesa koji se trebaju istovremeno odvijati a to su: reforma sistema obrazovanja i pokretanje privrede.

U nastavku dajemo predlog prema kome se **obrazovni sistem** može reformisati putem strateškog plana čija je **vizija** kvalitetan i proaktivan sistem obrazovanja na svim nivoima, koji stvara ljudski kapital sposoban da osigura povećanje stope rasta BDP-a a posljedično i plata i životnog standarda stanovništva. Ova vizija se postiže preko **5 strateških ciljeva**: proširenja obaveznog obrazovanja, povećanja kvaliteta sadržaja u formalnom obrazovanju, pojeftinjenja obrazovanja za stanovništvo i društvo u cjelini, povećanja kontrole kvaliteta i povezivanje sa privredom. U okviru svakog cilja predložene su pojedine strategije za čiju realizaciju je neophodno sačiniti i adekvatan Akcioni plan.

Za pokretanje privrede istakli smo značaj koordinisanog strateškog planiranja na nivou entiteta i države BiH u cjelini, kao i odabira sa investiciono razvojnog aspekta strateških sektora i grana privrede za koje smatramo da su: poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda, turizam i izvozno orjentisane grane, također, smatramo neophodnim da država poradi na poboljšanju poslovne klime i fiskalnih olakšica za privredu, ali da pri tome mora iznaći način za održavanje budžetske ravnoteže odnosno fiskalne stabilnosti.

BIBLIOGRAFIJA

- Anthony, G. (2001). Sociologija 2. izdanje, CID Podgorica.
- Burda, M. i Viploš Č. (2004). Makroekonomija: evropski udžbenik 3. izdanje, Centar za liberalno-demokratske studije Beograd.
- Daniilo, Ž. M. (1999). Opšta Sociologija 11. dopunjeno izdanje, Savremena Administracija D.D. Beograd.
- Gabriel, H. S. (2014). Incentive to Invest? How education affects economic growth, Adam Smith Institute. <http://www.iserbia.rs/info/tipovi-obrazovanja-26/>.
- Miro Dž. i Bojan D. (2013). „Kritički osvrt na stanje u bih privredi i opšte preporuke za ekonomski oporavak“, Revicon XIII Međunarodni ekonomski forum „Korporativno upravljanje u BiH-Kako i kuda dalje“- decembar.
- Oliver, B. (2005). Makroekonomija 3. izdanje, Mate d.o.o. Zagreb.
- Paul, A. S. i William, D. N. (2011). Ekonomija 19. izdanje, Mate d.o.o. Zagreb.
- www.iserbia.rs, 2011, *Tipovi obrazovanja*, Preuzeto 06.06.2014 sa: www.mnmeconomics.wordpress.com, 2011, *What determines the natural rate of unemployment?* Preuzeto 5.05.2014. sa: <https://mnmeconomics.wordpress.com/2011/06/25/what-determines-the-natural-rate-of-unemployment/>
- www.mostarski.net, 2013, *Formalno vs neformalno obrazovanje*, Preuzeto 6.06.2014 sa: <http://www.mostarski.net/obrazovanje/formalno-vs-neformalno-obrazovanje/2341>

EMPLOYMENT AS A FACTOR OF SOCIO - ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT AND STRATEGIES TO INCREASE EMPLOYMENT RATE IN BIH

Dr Miro Džakula, dipl ecc. Bojan Danon

Summary: *Unemployment is the biggest problem to the citizens of Bosnia and Herzegovina, and the unemployment rate, present since the founding of BiH, had even reached a level of 44%. Bureaus are full of workers of different qualifications but in the economy lacks personnel. The few working population receives very low wages that can not provide a decent living. The problem of unemployment seems to be make people feel listless, apathetic and pessimistic. The situation on the labor market in Bosnia and Herzegovina led us to try to find an explanation for this state in terms of economic science and sociology. As a research problem we set up the question: why is unemployment rate so high in Bosnia and Herzegovina, why are wages so low in BiH, how does unemployment affects men, why are bureaus so full yet the economy is missing workers?*

To answer to these questions, we decided to look into the field of economics (especially macroeconomics) and sociology, which has defined the field of research.

The aim of the research that we have set is to explain the problem of unemployment in BiH from economic and sociological aspect by answering the questions set in the problem and, based on the findings made, to give recommendations for its resolution.

Our assumptions, that we believed to be of most importance and that their confirmation or rejection would explain the problem of research, were as follows:

The main hypothesis: The key to high unemployment is located in the low level of economic activity or low gross domestic product.

Supporting Hypothesis 1: Low wages are directly associated with a high rate of unemployment.

Supporting Hypothesis 2: The problem of unemployment is very destructive to the population in general so is also for people in BiH.

Supporting Hypothesis 3: The problem of unemployment and low economic growth rates are associated with the lack of quality of the education system in Bosnia and Herzegovina.

After setting hypothesis we ventured into their checking. We tried to find confirmation of the hypothesis in the proven economic and sociological theory, and subsequently to support it with the specific data for Bosnia and Herzegovina, where possible. For making conclusions, we used the methods of analysis, synthesis, deduction and induction.

On the start, by using the economic relation of real wage $W/P = F(u, z)$, which indicates the existence of a functional relationship in which the height of the real wage (W/P) is inversely proportional to the rate of unemployment (u), we confirmed supporting hypothesis 1: "Low wages in BiH are directly associated with a high rate of unemployment."

In addition to verifying supporting hypothesis 1, we found that other factors (such as the level of the minimum wage and unemployment benefits) abstracted in the variable (z), which affect the level of real wages have negative features in BiH and contribute to low real wages.

Thanks to Okun's Law, which establishes inversely proportional and direct link between changes in the unemployment rate and the changes in the average rate of growth of gross domestic product, and the confirmation of its general validity in BiH based on data for the growth rate of GDP and the unemployment rate given in Table 1, we confirmed the main hypothesis: "The key to high unemployment is the low level of economic activity and low gross domestic product."

Based on sociological researches on the importance of working for the man, according to which a man without a job feel lost and disoriented we confirmed supporting hypothesis 2: "The problem of unemployment is very destructive to the population in general so is also for people in BiH."

Using a macroeconomic formula for the aggregate production function, which emphasizes the importance of human capital as a factor of production in conjunction with the fact that the BiH bureaus are full of unemployed but the economy lacks workers, we confirmed supporting hypothesis 3: "The problem of unemployment and low economic growth rates are associated

with insufficient quality of the education system in Bosnia and Herzegovina. “

On the basis of the confirmed hypothesis, we concluded that the unemployment problem can only be solved by combining strategies to reform the education system and strategies for starting the economy. When it comes to the education systems we have given a framework to strategic plan for the reform, whereas in case of starting economy, due to the complexity of the process, we didn't proposed a strategic plan, but we concluded that we should encourage more strategic parts of the economy where Bosnia and Herzegovina has a comparative advantages such are: farming and organic food production , tourism and export-promising branches, and we have listed the measures which the government can use to stimulate economic activity in targeted segments of the economy.

Key words: *Unemployment, GDP, Wage, Human capital, Education*

JEL classification: *R23*

(Footnotes)

- 1 U ovom radu nećemo ulaziti u suštinu razlike između LFS (Labour Force Survey) - (anketne) stope nezaposlenosti i administrativne stope nezaposlenosti jer koju god da posmatramo one su BiH veoma visoke, ali ćemo istaći da MMF u svojim podacima za Bosnu i Hercegovinu vodi LFS (anketnu) stopu.